

Arne Jönsson, Valborg Lindgärde, Daniel Möller, Arsenii Vetuschko-Kalevich (red.), *Att dikta för livet, döden och evigheten. Tillfällesdiktning under tidigmodern tid.* (Göteborg: Makadam förlag, 2020). 830 s.

Jørgen Magnus Sejersted, Universitetet i Bergen

Dette rikt illustrerte verket på hele 830 sider bringer sammen et tredvetalls litteraturforskere fra Sverige, Danmark, Island, Finland, Estland og Tyskland i studiet av hovedsakelig svensk leilighetsdiktning («tillfällesdiktning»), fra ca. 1500 til 1800 i nordeuropeisk kontekst. «Svensk» innebærer da ikke nødvendigvis at teksten er skrevet på svensk, men at den har sin opprinnelse innenfor datidens svenske kulturområde. Verket består av separate artikler ordnet i åtte tematiske avdelinger. De 42 artiklene er av varierende omfang og ambisjonsnivå, fra enkle tekstpresentasjoner til systematiserende oversikter over leilighetsdiktningens mange underjangrer og prinsipielle drøftinger basert på større korpus. Enkelte forskere bidrar med flere artikler. Tekstene er gjennomgående velskrevet, presise og gir inntrykk av grundighet. Dessverre er det i liten grad krysshenvisninger mellom artiklene, slik at sammenhengene i stoffet i hovedsak ivaretas av den overordnede inndelingen – hvilket stort sett fungerer greit. Redaktørene har stått overfor en kjempeoppgave. Selv om enkelte innlegg fremdeles bærer preg av seminarinnleggets form, vitner boken som helhet om et omfattende og nøyaktig redaktørarbeid med et sammensatt og krevende materiale. Innsatsen har resultert i et rikt og vesentlig vitenskapelig bidrag, og et praktverk med omfattende og velvalgte illustrasjoner av til dels praktfulle trykk og omfattende litteratur- og personregister. Et generelt inntrykk er likevel at antologien i hele sin bredde ikke egentlig sammenfatter og oppsummerer et forskningsfelt, men snarere introduserer og viser fram mulighetene i et enormt materiale, som man fortsatt ikke riktig vet hvordan man skal behandle.

<https://doi.org/10.7557/4.6594>

Copyright: © 2022 The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Et konkret uttrykk for utfordringene med å arbeide med dette materialet, finner man i Östen Hedins grundige og personalorienterte utgreiing om leilighetsdiktenes historie og status på «Kungliga Biblioteket». Denne gjennomgangen avslutter antologien. Ikke bare går det fram hvor uhyre omfattende materialet er, men også at det er usedvanlig sammensatt og vanskelig å kategorisere – blant annet på grunn av sjangervariasjoner, språkvariasjoner (over 20 språk er representert) og ulike format. Her er det fremdeles mye stoff å forske på, men det blir klart at kortkataloger i begrenset grad gjør det mulig å få oversikt over tekster med tematiske eller formelle særtrekk en forsker trenger for å trekke linjer. Behovet for en storstilt digitalisering, ikke bare digitalisering av kortkatalogene, virker åpenbart, men kanskje urealistisk, for det ser ikke ut til at Hedin tar til orde for noe slikt. Det ville vel også medført betydelige utfordringer.

Antologiens samlende avdelinger har overskrifter som dels viser til undersjangrer som «Bröllop», «Begravningar» og «Musik för tillfället», og dels tar opp mer generelle forhold som «Dikt, form och funktion», «Dikt och politik» og «Dikter för tillfället, en översikt». Det har nok kostet redaktørene hodebry både å konstruere disse overskriftene og å innordne artiklene, og det er ikke alltid klart hvorfor en artikkel har fått sin plassering. En overordnet inndeling er like fullt en kjærkommen lesehjelp i et ellers nokså kaotisk mangfold. Artiklene løfter fram et rikt og svært interessant materiale, men det er en utfordring å aktualisere og modernisere perspektivene på disse ofte kuriøse tekstene. Etter min mening er det grunn til å være mer dristig i omgangen med disse skattene. Den ideelle forsker på leilighetsdiktingen er både lærd filolog og historiker, dristig fortolkende nærleser og teoretisk nysgjerrig. Dette er en sjelden type. Det virker fremdeles som man nøler med å rote den empiriske og filologiske grundighet til med teoretisk vidløftig fortolkning. Et grunnleggende spørsmål er hvor vidt den dominerende lese måte, som har vært og fremdeles er kontekstualisering, filologisk forklaring og påvisningen av retoriske figurer, er reduktiv i forhold til tekstenes ulikheter, originalitet og aktualiserende perspektiver? Materialet ber om mer, men antologien viser at vi strever for å komme videre.

* * *

Antologiens mange presentasjoner av ulike undersjangre er et viktig bidrag som inspirerer til videre forskning. Her er det mange gode eksempler. Anna Peräläs gjennomgang av tekster til boktrykkere viser den visuelle rikdommen i materialet, og levendegjør kultur- og personallhistorie, men uten ambisjonen om et overgripende blikk. Johanna Akujärvis oversikt over «Greek occasional Poetry from the Swedish Empire» er et lærd bidrag til lærdomshistorien, og filologen Josef Thun

er et interessant eksempel som med dette er godt kartlagt. Riktig nok blir det mange detaljer og enkeltheter. Her, som litt for ofte i forskning på leilighetsdiktning, savner jeg at forskeren trekker noen overordnede linjer.

Valborg Lindgärde, som både er medredaktør og bidrar med hele åtte (om enn flere korte) artikler har flere presentasjoner av ulike undersjangre. Eksempler er «bindebrev», gratulasjonsdikt i bøker og dikt under kobberstikkportretter. Selv om disse gjennomgangene er ganske raske, gir de antologien et preg av sjangersystematisk oversikt. En annen artig undersjanger som drøftes kortfattet, men iderikt av Kristiina Savin, er forord henvendt til den uvillige leseren, til en tenkt kritiker. Når det gjelder Dag Hedmans ellers interessante diskusjon av operalibrettoer, er jeg noe mer i tvil om hvor vidt vi fremdeles er innenfor leilighetsdiktningens rammer, selv om Hedman fint redegjør for kontekstuelle trekk ved sjangeren. Peter Sjøkvists gjennomgang av studentdedikasjoner som skulle gi studenten en viss inntekt i form av bidrag fra mottakeren av dedikasjonen, er også eksempel på et fenomen, eller en subsjanger, som viser leilighetsdiktningens mange overraskende varianter og funksjonsmåter.

Et kulturhistorisk interessant stoff finner man i Lindgärdes påpekning av «Dialog på dialekt». Liknende materiale på norsk side kan man for øvrig finne i Kjell Venås' antologi over norske tekster i dansketiden, titulert *Den fyrste morgonblånen* (1990). Det er mulig Lindgärdes artikkel kunne gitt et enda mer utfyllende bilde av denne typen diktning om den sto tettere på Östen Hedin og det han skriver om dialektdiktning i samlingen. Flere ganger tar man seg i å tenke at bidragsyterne kunne kommunisert og samarbeidet mer. Valborg Lindgärde har også en av antologiens mer systematiske forskningsbidrag, i form av en sammenfattende framstilling av svenske nyttårsdikt i tidsrommet 1680 til 1703, med vekt på frekvens, særtrekk og innhold. I tillegg til å gi en oversikt over denne undersjangeren, viser Lindgärde blant annet hvordan nyttårsdiktet framstiller samfunnsutviklingen, og blant annet med hjelp av bibelhenvisninger kunne inneholde politisk kritikk i årene fram mot 1720. Dette stoffet kunne vært ytterligere løftet gjennom de perspektiver på politisk innhold man finner i bidragene til Sebastian Olden Jørgensen og Andreas Hellerstedt. Karin Strands artikkel om «avrättingsvisor i skillingtryck» gjør leseren oppmerksom på en del av leilighetsdiktningen som ellers er lite representert i materialet i denne boken, nemlig det folkelige skillingstrykket med nyhetsinteresse. Strand plasserer den svenske tradisjonen for henrettelsesdikt til 1700- og 1800-tallet med vekt på barnemordersker, og gjør en interessant observasjon av såkalte «suicidalmord», altså mord begått i den hensikt å selv bli henrettet, motivert av selvmordstabet. Artikkelen er imidlertid svært kort, og fungerer mest som en smakebit og oppfordring til videre forskning.

Daniel Möller har en rekke tekster som presenterer ulike undersjangre av begravelsesdiktene. Særlig frisk og tankevekkende er Möllers introduksjon av autoepitafen som litterær selvframstilling – altså gravskriften over seg selv. Jeg har ikke tidligere sett noen skandinavisk introduksjon til denne subsjangeren, men flere tekster fra dansk-norsk litteratur dukker uvilkårlig opp i minnet under lesningen. Möller har gjort et kartleggende pionerarbeid, som også kan fungere som utgangspunkt for videre forskning. I forlengelsen av denne, har Möller også en enda mer kortfattet presentasjon av gravskrifter over levende personer. Han presenterer dessuten den kuriøse subsjangeren dyregravskrifter. Til sammen gjør dette avdelingen om begravelsesdikt rik og variert, selv om man savner noe mer sammenfattende.

Et mer ambisiøst og systematisk arbeid er Kristiina Savins oversikt over versifiserte supplikker fra 1700-tallet. Hun har som formål å «kartlegga genrens grunnleggende karakteristika och oppmuntra framtida forskare till vidare studier» (369), hvilket er et forbillidlig mål som kunne ha vært hele antologiens begrunnelse. Her fremvises en del eksempler, men også en interessant påpeking av at disse tekstene ofte er komisk-burleske i formen, selv om de må betraktes som seriøse som søknader. Savin viser en til tider velfungerende humoristisk-ironisk tone i den rimede supplikk og deres fokus på avsenderens situasjon og ulykkelige omstendigheter i forhold til mottakerens muligheter og nåderikhet.

* * *

En del artikler står nokså alene, i utkanten av antologiens sentrale felt. Disse er imidlertid ofte interessante i seg selv. Kristi Viiding har en informativ oversikt over leilighetsdiktningen i datidens «Estonia and Livonia», der de katastrofale konsekvensene av Den store nordisk krig (1700–1720) skaper et tungt brudd i den kulturelle utviklingen. Slik åpner antologien med en påminnelse om kulturfeltens endringer og det felleseuropeiske grunnlaget for denne diktningen. Det er også vanskelig å plassere Verner Egerlands framstilling av «Den gudomlige Aretino». Artiklen er likevel interessant som bakgrunnsmateriale og som en påminnelse om sjangerens tidligste fase. Egerland mener at tidlig på 1500-tallet var det ikke egentlig snakk om en egen sjanger for leilighetsdiktning, og at man i hvert fall i Italia, med Aretino, kunne finne særegen og original diktning knyttet til både erotikk og polemikk. Stoffet er morsomt, men man savner diskusjonen om hvor vidt Aretino var kjent og hadde innflytelse i resten av Europa før 1800. Hadde hans erotiske skildringer for eksempel betydning for erotiske bryllupsdikt i skandinavisk barokk? Hva Daniel Möllers artikkel om «Erotisk och skavrös tillfällesdiktning» gjør i avdelingen om «Dikt och politik» er også uklart, men emnet er både viktig og underholdende, og hadde fortjent en enda mer grundig og nyansert framstilling enn Möllers

både ryddige og interessante presentasjon. Om denne artikkelen heller hadde stått sammen med artikkelen om Aretino, ville det kanskje gitt et mer sammenhengende bilde av erotiske elementer i leilighetsdiktningen.

Christina Svenssons svært interessante artikkel om Tegnér's leilighetsdiktning bryter også antologiens allerede vide tidsramme, men tydeliggjør et viktig poeng, nemlig at også romantiske diktere skrev tekster som kan defineres som leilighetsdiktning, og at det prinsipielle skillet mellom leilighetsdiktningens og romantikkens poetikker ikke er så klart som man kan få inntrykk av i etablert forskning – og andre steder i denne antologien. Svensson påpeker interessant at Tegnér alluderer til Goethes kjente påpekning av at all hans diktning er knyttet til en anledning. Denne påvisningen kunne føre til en mer grunnleggende diskusjon av tesen om romantikken som et grunnleggende brudd i leilighetsdiktningens poetikk. Dette typen teoretisk grunnlagsdiskusjon finner man imidlertid bare i svært begrenset grad.

* * *

Cajsa Sjöbergs artikkel om Peder Winstrup er å regne blant tradisjonelle artikler om leilighetsdiktning; den gjør rede for konteksten, for filologiske trekk og leser teksten i lys av sjanger og retorikk. Artikkelen er solid og interessant for den som interesserer seg for periodens detaljer. Også Beate Christine Fiedlers fremstilling av den omfattende «Totenfeier» etter Otto Königsmarck er fascinerende materiale som legges fram elegant, men uten særlige element av analyse. Et eksempel på bemerkninger som vekker interesse, er at den kontroversielle leilighetsdikter Johannes Faes ved kritikk «verwies darauf, dass er ein Poet sei und damit der Freiheit der Poetik unterliege» (171). Her skulle jeg gjerne sett både mer konkret kildebruk og en diskusjon om dikterrollen og kunstens frihet rundt år 1700. Slike ting blir det lite tid til når det lærde noteapparatet er på åtte sider. Arsenii Vetus-hko-Kalevichs presentasjon av Johannes Widekindis diktning i lærde detaljer står i rekken av tradisjonelt filologisk grundige forskningsbidrag. Elena Dahlberg tar opp en spektakulær hendelse der Karl XII skal ha skåret i stykker et portrett av seg selv, og presenterer fem korte dikt som tematiserer dette. Kommentaren til dette interessante stoffet er imidlertid minimal.

Frederik Tersmedens drøfting av de få leilighetsdiktene etter den danskfødte lærde kvinne Lycka Sophia Friis er likeledes en framlegging av et rikt eksempel-materiale i kontekst, uten at dette løftes inn i mer overordnede diskusjoner. Lycka Friis blir mer et eksempel på en som ikke skrev interessevekkende tekster, men som ble løftet fram som «lærd fruentimmer». Kvinneperspektivet er generelt en viktig rød tråd i deler av materialet; særlig er Sophia Elisabeth Brenner en gjen-

nomgangsfigur som blant andre Valborg Lindgärde trekker fram, eksempelvis i presentasjonen av Brenners lykkeønsking til Ludvig Fabritius. Lindgärdes interesse for kjønnsperspektivet i denne litteraturen ligger også til grunn for diskusjonen om Greta Giädda i «En bröllopsdikt och en kontra-vers» – en kort presentasjon av et stoff som også burde være av interesse for moderne kjønnsforskning.

Kjønnsperspektivet finner også en relevant inngang i Ann Öhrbergs artikkel om Magnus Malmstedts bryllups- og begravellesdikt. Öhrberg har et spennende, om enn opplagt, utgangspunkt i at «Tillfälleslitteraturen återspeglar inte enbart passivt rådande normer och ideal, utan den kan dessutom ses som medskapande till at dessa formas» (135). Det er kanskje symptomalt at dette i denne konteksten nærmest oppleves som en dristig påstand. Öhrberg viser hvordan Herrnhutismen dukker opp hos Malmstedt og «skapar glidningar när det gäller kön och öppnar för egalitet mellan individer». Her kunne man tenke at en *enda* mer kjønnssteoretisk inspirert fortolkning kunne aktualisert materialet ytterligere.

* * *

Fra et kjønnsperspektiv kan man undre seg over at det stort sett er menn som skriver om «Dikt och politikk»? Dette er også blant antologiens mest interessante og nyskapende dimensjoner, der man utvider perspektivet på leilighetsdiktet. Leilighetsdiktene kan forholde seg til, og gripe inn i den politiske og idéhistoriske konteksten på en aktiv måte. Dette er et viktig og mindre opplagt poeng enn man kanskje skulle trodd. Leilighetsdiktingens rolle i tilløpene til en kritisk tidlig offentlighet er blant temaene en kunne tenkt seg mer systematisk belyst. Her gir Lindgärdes materiale av nyttårsdikt åpenbart gode muligheter. Dette samfunnsmessige potensialet er imidlertid et hovedpoeng i Sebastian Olden Jørgensens diskusjon om leilighetsdiktingens «udprægede politiske følsomhed», som belyses med danske eksempler – hvilket fremstår som en liten anomali i antologien. Politisk brodd finner han særlig i leilighetsdikt som ikke er stilet til kongen selv, men til embetsmenn som kan trenge litt rådgivning, slik at leilighetsdiktet går fra panegyrikk til parænese for å bruke artikkelens retoriske vokabular. Olden Jørgensens hovedpoeng er at denne diktingen speiler overgangen fra adelsvelde til enevelde, et perspektiv man vil kjenne fra hans tidligere forskning. Poenget om leilighetsdiktingens potensiale som kilde til idéhistorie kunne hatt en fruktbar dialog med artiklene som behandler supplikker og nyttårsdikt. Nils Ekedahls kortere bidrag om et bryllupsdikt til Karl X Gustav, lagt i munnen til en bonde, illustrerer at politiske lesemåter kan utvides i dette mangetydige materialet.

Andreas Hellerstedts artikkel om den særlige blandingen av religion og politikk, som lå i dyrkingen av Karl XII som en av Gud særlig utvalgt helt, en «Unders-

Kung», ligger i forlengelsen av Olden Jørgensens forskning, og viser at leilighetsdiktene under sin panegyrikk kan ha en kompleks og gjennomtenkt ideologisk idé. Hellerstedt har nok rett i at leilighetsdiktningen har falt mellom litteraturviternes og lærdomshistorikerenes stoler, og utgjør et uutnyttet materiale. Hans lansering av Luthers begrep om «Wundermann» er vellykket, og kan uten tvil være fruktbart også i andre sammenhenger. Arne Jönssons artikkel om tre leilighetsdikt knyttet til Lunds universitets tidligste historie har også en politisk kontekst, men her dreier det seg mest om presentasjon av stoffet gjennom lærd nærlesing av latindiktene og deres kontekst. Perspektivene fra Olden Jørgensen og Hellerstedt kunne sikkert også ha vært anvendt på dette materialet, og det kunne vært interessant om Jönsson ved en senere anledning kunne gi den «kritisk analys» av poetikkprofessorenes diktning, som han påpeker ligger utenfor rammene av denne artikkelen. En kortfattet drøfting av politikk og leilighetsdiktning finner man også i Elena Dahlbergs tekst om epitafer som politiske invektiver. Dahlberg tydeliggjør polemikken knyttet til den minnestøtten over Carl XII som sto ved Fredriksten. Støttens satiriske danske tekster fikk svenske, polemiske svar i form av leilighetsdikt.

* * *

Torunn Sigurdardottirs «Does Genre Matter?» er ett av de bidragene som søker å fornye forskningsmetoden med utgangspunkt i at de ulike diktene ikke først og fremst er like, slik retoriske lesemåter lett vil løse tekstene opp i overordnede mønstre, men at de er ulike og individuelle. Sigurdardottir deler begravellesdiktene inn i undersjangre, og nærleser et eksempel på islandsk «funeral elegy» som en subjektiv sjanger som behandler et sorgtraume. Artikkelen fremstår som godt underbygget og original, selv om henvisningene til teori stort sett er nokså generelle. En artikkel som tar utgangspunkt i den nye mediale situasjonen og tar opp hvordan digitalisering kan fornye forskningen, er Jan Drees' undersøkelse av håndtrykket som motiv i tekster, i vignetter og på medaljer. Drees gjør et poeng ut av at det er det mediale skattkammer på nettet, som muliggjør bred stoffinnhenting og eksemplerriksdom, som ligger til grunn for detaljerte observasjoner av forholdet mellom bilde og tekst, og hvordan et motiv kan utvikle seg i ulike retninger.

Et svært velkomment bidrag er også Maria Schildts «Tillfallets musikk», som tar opp leilighetsmusikk og sammenhengen mellom leilighetsdikt og musikk. Generelt spør man seg ofte om leilighetsdiktets fremføring; ble det lest opp eller eksisterte det først og fremst som tekst? Leilighetsdiktets performans er et vesentlig spørsmål som kan være vanskelig å besvare på et generelt plan, og noe generelt forsøk finner man heller ikke i denne antologien. Schildt hevder imidlertid, trolig med en viss rett og i tråd med hva Stina Hansson har antatt, at «en betydningsfulle del

av de strofiske tillfällesverserna framfördes sjungande – ofta med ett omfattande instrumentelt ackompanjemang – trots att inget av detta framgår av de tryckta textbladen» (531). Dette baserer Schildt på en gjennomgang av Dübensamlingens 20 000 notebled, hvorav ca. 10% er knyttet til leilighetsdiktning. Schildt kan blant annet belegge eksempler på at også leilighetsdikt som er trykket uten musikkangivelse, har vært fremført som musikk.

* * *

Antologien *Att dikta för livet, döden och evigheten* har sin bakgrunn i et forsknings-symposium med undertittelen «Nya teorier, metoder och innfallsvinklar i forskningen kring tillfallesdiktning 1500–1800». Dette vekker en del forventninger til arbeidet. Det første spørsmålet som ventes besvart, er: Hvilke nye teorier og metoder? Retorisk analyse kan ikke kalles noen nyhet. Den omfattende digitaliseringen av eldre tekster åpner generelt store muligheter for komparasjon og «distant reading», men som det går fram i Hedins bidrag, er det mye her som ikke er digitalisert. Handler det kanskje snarere om utgivelsesfilologiske muligheter? Man kunne også tenke seg at litteraturteoretiske utviklinger innenfor sjangerteori, økokritikk, «queer studies» eller liknende skulle prege bidragene, men slike tanker er utenfor antologiens horisont, og det forblir jo også usikkert hva de kunne bidratt med. Kanskje kunne lyrikkteoriens økte vekt på *performance*, eller vår tids nedbygging av distinksjoner mellom kommersiell populærkultur og kunst, eller den nye virkelighetslitteraturens vekt på kontekst åpne for ny aktualisering av leilighetsdiktningen? Skulle man være bekymret for slike utskielser, blir man imidlertid raskt betrygget av åpningsartikkelen til Stina Hansson, som må kunne kalles en pioner i forskningen på leilighetsdiktningen, og som i lang tid har vært en nestor i feltet. Hanssons i hovedsak retoriske innfallsvinkel til denne diktningen følges med god grunn i mange av artiklene i antologien. I hennes artikkel antydes da heller intet annet enn en moderat justering fra retorisk *loci*-perspektiv, til en mer omfattende, tematisk repertoarsystematikk som skal muliggjøre fornyet behandling av det omfattende og kaotiske materialet. Som det går fram av det ovenstående, kan man nok si at dette delvis følges opp i antologien gjennom de mange subsjangrer som blir diskutert. Jeg oppfatter imidlertid dette som en konservativ form for fornyelse. Det dreier seg da fremdeles om historisk kontekstualisering av en fortidig lærdomsdiktning så fremmed at den ikke egentlig kan forstås gjennom våre estetiske kategorier. Heldigvis står ikke alle artiklene innenfor et slikt paradigme, og med denne antologien har man et godt grunnlag for å fornye og aktualisere forskningen på leilighetsdiktet. Tiden for det er overmoden.